

דף שבועי

בס"ד

פרשת חיי שרה, תשפ"ד, מספר 1543

הַאֵהֳלָה שָׂרָה אִמּוֹ – על זוגיות יהודית ושכינת הא-ל

מאיר סיידלר

באדם (היא היא צלם האלוקים שבו): "איש ואישה – זכו שכינה ביניהם, לא זכו אש אוכלתם".² עד כאן לזוגיות של אדם וחווה כאב-טיפוס לזוגיות בכלל, ולקשר שלה לצלם אלוקים – לשכינה. הטענה שזוגיותם של האבות נתפסת כהמשך (ואם לשפוט לפי הדורות שהעמידו גם כתיקון ושכלול) של זוגיותם של אדם וחווה מוצאת את ביטויה המובהק במדרש המציין שמקום קבורתם של אדם וחווה הוא במערת המכפלה:

מאי מכפלה, שכפולה בזוגות "ממרא קרית ארבע", אמר רבי יצחק קרית הארבע זוגות: אדם וחווה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה (בבלי עירובין נג ע"א).

מדרש זה יוצר את הקשר בין אבות האנושות לבין האבות של עם ישראל.

התורה אינה מדווחת לנו מה עלה בגורל הזוגיות של אדם וחווה, אבל אין ספק שההתדרדרות שחוו אותה הם (בעקבות הגירוש מגן עדן) וצאצאיהם על פי פשטי המקראות (עד לאברהם אבינו) הייתה מלווה בסילוק הדרגתי של השכינה. האבות באים לשקם את מעמד השכינה שאבד לזוגיות האנושית.³ בפסוק בפרשתנו שכבר הוזכר לעיל, "וַיְבָאֵה יִצְחָק הָאֵהֳלָה שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת רַבְקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבֶהּ וַיִּנְחַם יִצְחָק אַחֲרַי אִמּוֹ" מתגשם חזון הזוגיות הרצויה שנועדה לאדם הראשון, אך ככל הנראה לא התקיימה אצלו לאורך זמן. וכך אומר המדרש בבראשית רבה (המובא ברש"י על אתר):

פרשתנו עוסקת ברובה בחיפוש כלה מתאימה ליצחק, ומציאתה; הלא היא רבקה. זוהי הפעם הראשונה בתורה שמוקדשת תשומת לב להתהוותה של זוגיות. לא זו אף זו: כפי שמציין חוקר המקרא המילטון, "מעניין שהפרק הארוך ביותר בספר בראשית עוסק בנישואין, ולא למשל בבריאת העולם או בברית עם אברהם".¹ עובדה זו מצביעה בוודאי על החשיבות הרבה של זוגיותם של יצחק ורבקה, והיא משקפת, כפי שנראה בהמשך, את התפקיד המרכזי של זוגיותם של האבות והאימהות בהתהוותה של היהדות. זאת ועוד, זוגיותם היא למעשה הגשמת חזון הזוגיות הראשונה, זו של אדם וחווה:

וַיֹּאמֶר הָאֵדָם זֹאת הַפְּעַם עֵצָם מֵעֲצָמֵי וַיִּבְשֹׁר מִבְּשָׂרֵי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחָהּ זֹאת. עַל כֵּן יִעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד (בר' ב:כד-כה).

"עזיבת" ההורים לטובת הזוגיות של איש ואישה אינה עזיבה גיאוגרפית; אופיו המהותי של הקשר בין איש ואישה גובר על הקשר בין הורים וילדים, כפי שנראה גם בהמשך פרשתנו: "וַיְבָאֵה יִצְחָק הָאֵהֳלָה שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת רַבְקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבֶהּ וַיִּנְחַם יִצְחָק אַחֲרַי אִמּוֹ" (בר' כד:סז), ואופי מהותי זה בא לידי ביטוי גם במדרש חז"ל. רבי אלעזר אומר על הפסוק "זָכַר וַנִּקְבְּהָ בְּרָאִם וַיְבַרְךָ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָם" (בר' ה:א): "כל אדם שאין לו אישה אינו אדם, שנאמר זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם" (בבלי יבמות סג ע"א).

יתרה מזו: היותו של אדם זה "זכר ונקבה" (בר' א:כז) צמוד כבר בתיאור בריאתו לאפיונו כמי שנברא "בצלם אלוקים" (בר' שם). בדיוק בכיוון זה צועד המדרש הידוע המציג את חיי הזוגיות של איש ואישה כתנאי הכרחי (אם כי לא מספיק) להשראת השכינה

2 השכינה רמוזה בצירוף האותיות "י" ו"ה" המתאפשר רק כאשר ה"י של האיש מצטרף ל"ה של האישה. אולם כשהם אינם מצליחים להתגבש כזוג אלא ממשיכים לעמוד בנפרד, כשלא נוצרת זוגיות אמיתית ביניהם, אזי נשארה לכל אחד מהם רק ה"אש" הפרטית שלו, הבווערת בקרבם ואוכלתם.

3 באשר למגמה לפרש את סיפור האבות כחזרה לשורשיה של האנושות בעת בריאתה, ראו עדין שטיינזלץ, **דמויות מן המקרא**, תל אביב תשמ"א, עמ' 10-15 (שם בהקשר לשיקום האמונה המונותיאיסטית של אדם הראשון).

* ד"ר מאיר סיידלר מלמד פילוסופיה יהודית במחלקה למורשת ישראל באוניברסיטת אריאל ובלמודי יסוד בבר-אילן.

1 V. P. Hamilton Jr., *The Book of Genesis: Chapter 18-50*, Grand Rapids, 1995, p. 138. תרגום מאנגלית.

נדמה שאפיון זה זוכה אצל האבות לריענון. יש לשים לב לכך שלאדם הראשון לא הוצג עזר לציודו (דימוי שבמבט ראשון נראה כמתבקש הרבה יותר), אלא דווקא עזר כנגדו; משהי ששותפה ביחד עם בעלה לאותה מטרת חיים (זהו ה"עזר") אך מסוגלת גם, דווקא בשל שותפות זו, לעמוד "כנגדו", כאשר הדבר נחוץ להשגת אותה מטרה. פירוש חיובי זה של "כנגדו" מנוגד אמנם למדרש הידוע (המובא ברש"י על אתר) "זכה – עזר, לא זכה – כנגדו", אך הוא מופיע כפירוש אלטרנטיבי באותה סוגיה בגמרא (יבמות סג ע"א): "זכה – כנגדו, לא זכה מנגדתו" (= "מכה אותו").

על פי פירוש זה (שלדעתי קרוב יותר לפשט, שהרי סוף כל סוף ה"עזר כנגדו" מוצג כמשהו חיובי האמור לתקן מצב של "לא טוב" המוזכר קודם לכן באותו פסוק), הדימוי "עזר כנגדו" אינו חצי הבטחה וחצי איום, אלא כולו הבטחה חיובית. למרות שגם במדרש זה מופיעה אפשרות שלילית של "כנגדו" ("לא זכה, מנגדתו"), המצב התקני הוא האפיון החיובי של "כנגדו" שבו הזוגיות מתברכת: "זכה – כנגדו".

נדמה שהכפילות החיובית הזאת של "עזר כנגדו" – גם מצד "עזר", וגם מצד "כנגדו" – אפיינה הן את שרה והן את רבקה. בשני המקרים "עבדו" בני הזוג ביחד על אותה מטרה. עם זאת, בצמתים הגורליים ביותר בתהליך התהוות המשפחה/האומה התוו שתי הנשים את הדרך, "כנגד" רצון בעליהן, וקבעו לאן לפנות. אלה היו צמתים שבהם אברהם ויצחק עלולים היו לקחת "את הפניה הלא נכונה" לבניית המשפחה/האומה. ביוזמת שרה לגירוש ישמעאל (שזכתה לגושפנקה א-לוהית, בר' כא: י"ב) ומאוחר יותר בלקיחת האחריות על ידי רבקה על ברכת יצחק ("עלי קללתך בְּנִי", בר' כז:ג), התוו שתי הנשים את המשך דרכה של המשפחה/האומה ובכך נתנו דוגמה לזוגיות הישראלית לדורותיה: גם או אולי בפרט במסגרת החזון המשותף של הקמת הבית, הבעל והאישה שומרים על עצמאותם, ודווקא העצמאות של האישה המאפשרת לה לעמוד לפעמים "כנגד" משרתת את המטרה המשותפת.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

ויביאה האוהלה, והרי היא שרה אימו, כלומר נעשית דוגמת שרה אימו, שכל זמן ששרה קיימת, היה נר דלוק מערב שבת לערב שבת, וברכה מצויה בעיסה, וענן קשור על האהל. ומשמתה פסקו, וכשבאת רבקה חזרו.⁴

מוזכרים כאן שלושה דברים שנעלמו עם הסתלקותה של שרה וחזרו עם הגעתה של רבקה. הדבר האחרון הוא הענן הקשור על האוהל, הוא – כמו הענן בהר סיני והענן ששרה על המשכן – ענן השכינה. המדרש אומר אם כן, שהן אברהם והן יצחק זכו להשראת שכינה בזכות נשותיהם.

הדברים בולטים עוד יותר על רקע הפסגה שאליה הגיעו אברהם ויצחק, ממש לא מזמן, בפרשת העקדה. עשרה ניסיונות התנסה אברהם אבינו על פי המשנה (אבות ה, ג) וניסיון העקדה היה הניסיון האחרון והקשה שבהם (פירוש המשנה להרמב"ם, על אתר). בזכות העקדה זכה אברהם לשבועה הבלתי ניתנת לביטול מאת הקב"ה:

בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חִשַׁכְתָּ אֶת בְּנֶךְ אֶת יְחִידְךָ. כִּי בְרַךְ אֲבָרְכְךָ וְהִרְבֵּה אֲרַבֶּה אֶת זַרְעֲךָ... וְהִתְבָּרְכוּ בְּזַרְעֲךָ לֹל גּוֹי הָאָרֶץ עִקֵּב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקִלִּי (בר' כב:טז-יח).⁵

גם עבור יצחק הייתה העקדה נקודת שיא. על הפסוק "וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאָף אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאָף אֶת בְּרִיתִי אֲבָרְהָם אֲזַכֵּר וְהָאָרֶץ אֲזָכֵר" (בר' כו:מה) ישנו מדרש ידוע המתעכב על העובדה שבפסוק זה מובא שה' זוכר את בריתו עם אברהם וגם את בריתו עם יעקב, אך השורש ז'כ'ר אינו מופיע בקשר לבריתו עם יצחק. את היעדרו בקשר ל"ברית יצחק" המדרש מפרש כך, שבמקרה של יצחק הקב"ה אינו זקוק כביכול לזיכרון (תזכורת), כי נוכחותו של יצחק תמיד לנגד עיניו, בשל מסירות הנפש שלו בעקדה (מובא ברש"י על אתר). כשמישהו נוכח, לא צריך לזכור אותו. אם כן, הן על פי פשט הפסוקים והן על פי המדרש, בפרשת העקדה הגיעו אברהם ויצחק לפסגת התקרבותם לאלוקים. והנה ראה פלא; גם מעמד זה לא הבטיח את הישארות השכינה באוהליהם אחרי מות שרה. השכינה אינה שורה במקום לא טוב ("לא טוב היות האדם לבדו", בר' ב:יח). ענן השכינה הסתלק ברגע שבו התאלמן, אברהם והוא חזר רק בכניסת רבקה לאוהלו של יצחק. השכינה אינה שורה לא על אלמן ולא על רווק, אפילו אם מדובר בענקי רוח כמו אברהם ויצחק. נשאלת השאלה מה ייחד את הזוגיות של אברהם ושרה ושל יצחק ורבקה – שזכו להשראת השכינה על אוהליהם – לעומת הזוגיות של הדורות שקדמו להם. ייתכן שהתשובה לכך מצויה בדימוי המקראי "עזר כנגדו" (בר' ב:יח), המופיע אצל אדם הראשון ובו בחרה התורה לאפיין את היחסים הרצויים בין איש ואישה.

4 ראו הדיון אצל יונתן גרוסמן, אברהם. סיפורו של מסע, תל אביב 2014, עמ' 395-397, אם כי גרוסמן אינו מציין את הזיקה לאדם וחיה.

5 ראו גרוסמן, שם, עמ' 325.